

Невже Ти тут? Страждання й Божа безпристрасність^{*)}

Анотація. Страждання, з якими люди постійно стикаються, цього ж року особливо гостро, змушують замислитися над багатьма богословськими питаннями: чому Бог, якщо Він є любов, не припиняє страждань? Чи необхідні страждання для розвитку всіх істот, а чи вони з'явилися лише внаслідок гріхопадіння? Чи можливо, щоб людина не мала страждань і в чому сенс страждань? Чи може Бог страждати і чи страждає Він разом з народом Божим, а чи Він безпристрасно спостерігає з небесного трону за всім, що відбувається? Чи потрібні страждання Самому Богові? Чи можлива реальна присутність і спів-страждання Христа тут і зараз у будь-якій точці просторово-часового континууму, або після вознесіння Він знаходиться тільки по правіці Отця? В даній статті автор намагається намітити траєкторію відповідей на такі питання.

Ключові слова: страждання, випробування, досконалість, Божественна безпристрасність, страждання Христа.

Title: Are you really here? The Suffering and Divine Impassibility.

Abstract. The suffering that people face all the time, and this year in particular, leads us to ponder many theological questions: Why doesn't God, if He is love, stop suffering? Is suffering necessary for the to achieve excellence of all beings or did it appeared only because of sin? Is it possible for people to live without suffering and what is the meaning of suffering? Can God suffer and does He suffer with God's people or does He impassively watching the events from His throne in heaven? Is suffering necessary for God Himself? Is the real presence and co-passion of Christ here and now possible at any point in the space-time continuum, or is He at the right hand of the Father after His ascension? In this article the author attempts to outline the trajectory of answers to such questions.

Keywords: suffering, testing, perfection, Divine Impassibility, suffering of Christ.

Санніков Сергій Вікторович, доктор богослов'я, доктор філософських наук, пастор Першої Одеської церкви ЄХБ, головний редактор альманаху «Богомисліє». ORCID: <http://orcid.org/0000-0001-5549-9820>. Переклала Ольга Крикун.

^{*} У богослов'ї безпристрасність розуміють як божественний атрибут, що означає абсолютну відсутність у Бозі всяких пристрастей, бажань, страждань тощо, бо їхня поява означає недосконалість, що суперечить природі Божества.

ВСТУП

◆ Зазвичай статті альманаху «Богомисліє» мають досить академічний характер, як-то кажуть – «нічого особистого», та коли звучать сирени і вдалині лунають постріли, можна розпочати статтю і з особистої рефлексії.

Коли життя протікає більш-менш рівномірно: сіра буденність поступається місцем яскравим, та все ж подібним одне до одного неділям, тоді ми рідко розмірковуємо про Божу присутність. Ми, звичайно ж, знаємо, що вона тут, поруч; що Господь присутній кожної миті у кожній биліні, але навряд чи ми усвідомлюємо близькість Христа. Та як все змінюється, коли надходять потрясіння й стреси!

Коли трохи більше року тому мені видаляли ракову пухлину, а за кілька тисяч кілометрів від мене в той самий час вмирав від раку мій сорокарічний син, я писав статтю про реальність Божої присутності в євхаристії. Це була суто академічна стаття. Кілька тижнів мене морозило від високої температури, і в цей час я розмірковував про незриму присутність і чітко її переживав. Під крапельницями в мене було багато часу, і коли я однією рукою стукав по клавіатурі, в діалозі із Семеном Франком і Юргеном Мольтманом, присутність Христа була як ніколи очевидною. Та через півроку відчуття близької присутності згасло і стало поволі перетворюватися з досвідного на інформаційне. Я знав, як і раніше, що Він тут, але Його присутність стала іншою. Стаття була готова, але я ще й досі не подав її для опублікування. Роздуми про Божу присутність продовжувалися, та чомусь я перестав цікавитися цією темою.

Потім була ще одна ракова пухлина й ще одна успішна операція. Бог знову став близьким, а потім знову прийшла заспокоєність. Та 24 лютого 2022 року надійшло нове, цього разу глобальне потрясіння. І хоча вже в кінці 2021 р. всі розуміли, що війна неминуча, і якщо в першій дії на стіні висить рушниця, то в третій дії вона обов'язково вистрелить, та все ж неможливо було повірити, що старший брат почне фізично розправлятися з меншим. Але неминуче здійснилося, і Старий світ став розпадатися на наших очах.

Україна стала першим безпосереднім полем бою в Третій світовій. І тепер знову Божественна присутність стала очевидною. Хіба не Його рука стримувала російську армію, що і підготовкою, і озброєнням, і кількісно в десятки разів перевищувала українську? Хіба то не Він повз мерзлим полем із розпанаханою скривавленою ногою, коли командири, вимкнувши рації, умчали на своїх машинах? Чи не Він зривав зі свого скривавленого тіла одягу, що горіла від залпу Граду? Адже це Він ридав материнськими сльозами над тілом єдиної дитини, що лежить під завалами від російського ракетного удару. Як на диво точно описав присутність Христа у палаючій від вибухів Україні папа Франциск, коли молився так:

Господи Ісусе Христе, Сину Божий, помилуй нас грішних.

Господи Ісусе, що народився під бомбами в Києві, помилуй нас.

Господи Ісусе, що вмер на руках Своєї матері в харківському бункері, помилуй нас.

Господи Ісусе, відправлений двадцятирічним на фронт, помилуй нас¹.

Переживаючи смиренну присутність Христа посеред руїн молодій держави, що тільки-но почала повертатися до життя після сідмдесятирічного комуністичного рабства, ми мимоволі запитуємо: чому розуміння близької Божественної присутності нерозривно пов'язане зі стражданням? Яка таємниця криється в гострому фізичному чи душевному болю? Чи пов'язане це суто з гріховним станом людини, а чи в стражданнях всього творіння є більш глибокий богословський сенс? Чи потрібні страждання духовному світові й самому Богові? Чи може Бог співчувати нам, а чи такі переживання Йому не притаманні? Наскільки реальною й повною була Божя присутність у хресних стражданнях? І якщо вона була реальною й повною, то хіба нам не личить такий самий шлях?

Мабуть сьогодні багато хто здивовано запитує: невже Христос насправді знаходиться посеред українських руїн, а не у сяючій славі небес; і чому Він знову й знову переживає біль замість того, щоб зупинити зло одним лише словом? Адже Він може це зробити, хоче це зробити, й зробити свого часу. Та чому ж не зараз, коли нам так нестерпно боляче, коли хлопчиська в формі, – ті, що у танку, й ті, що у цей танк стріляють, – гинуть ні за що? Чи присутній Христос у гущі людського зла, беззаконня, несправедливості, неправди й ненависті? І якщо присутній, то як і для чого?

Саме зараз, коли біль досягає майже нестерпної гостроти, ми можемо й мусимо усвідомити незриму Присутність, пережити Її й осмислити Її служіння занепалому створінню принаймні почасті. Нажаль, у щасливі часи це важко зробити, бо ми зайняті. Та зараз, у обложеної Одесі, де час від часу лунають вибухи, й не знаєш, куди прилетить наступна російська ракета, маємо слухну нагоду замислитися про призначення страждань.

Одеса, 23-60-ий день війни.

* * *

Страждання супроводжують все життя людини. Клайв Льюїс писав: «живі істоти спричиняють страждання, народжуючись, і живуть, завдаючи страждань, і здебільшого в стражданнях вмирають»². А християни завжди переживають щонайменше подвійне страждання. З одного боку, вони страждають як будь-які живі істоти, з іншого ж, сам факт наслідування Христу передбачає додаткові страждання, адже Ісус попереджує:

^[1] <https://www.catholicnewsagency.com/amp/news/250689/ukraine-war-here-s-the-prayer-for-ukraine-cited-by-pope-francis> молитва укладена єпископом Домініко Батталья.

^[2] Клайв Стейплз Льюїс, *Страданіє*, пер. Трауберг Н. (М.: Гнозис; Прогресс, 1991), 15.

«хто не візьме свого хреста, і не піде за Мною слідом, той Мене недостойний. Хто душу свою зберігає, той погубить її, хто ж за Мене погубить душу свою, той знайде її» (Мт. 10:38-39). Взяти хреста і погубити душу – це чіткі метафори страждання.

Чи ж страждання є випадковим, помилковим, хоча й передбачуваним наслідком людської непокори, а чи Всевишній наперед призначив їх як неприємний, але обов'язковий інструмент духовного зростання і вдосконалення? Саме це є головним питанням наших досліджень.

Чи хотів Бог, щоб Його Однороджений Син страждав глибоко й тяжко, а чи Він змушений був зважитися на це, аби «виправити» спотворення або порушення Його одвічного плану доморядження Царства небесного? Чи міг досконалий Бог припуститися помилку, яку такою страшною ціною змушене виправляти все, що живе, в тому числі й Ісус Христос? Можливо, комусь такі питання здаватимуться неблагочестивими. Але світ подорослішав, і він вчить нас ставити саме такі питання й шукати на них євангельські відповіді. Образ біблійного Бога, суверенного Творця, що знав усе від початку й приготував Агнця, як заколеного від закладин світу (Об. 13:8), необхідно узгодити з уявленням про гріхопадіння. Ідея про те, що страждання не планувалися Творцем від початку й Бог був «змушений» виправляти зло, біль та страждання, що самі собою виникли у всесвіті, суперечить уявленню про найдосконалішого Творця світів (Йов 37:16).

На виникнення страждань можна дивитися з різних перспектив. Якщо творчість є одним з найвидатніших атрибутів Бога, і Бог творив від початку («створив» – Бут. 1:1), творить і досі («працює аж досі» – Ів. 5:17) і продовжує Своє творіння в кінці відомої нам історії («ось нове все творю» – Об. 21:5), то процес творчості полягає в прямуванні від менш до більш досконалого. При цьому, знаючи, що Бог не помиляється в творчому процесі, можна припустити, що страждання – це невід'ємний стан, що супроводжує процес творіння, так само як перетворення первісних темряви й хаосу в світло й порядок відбувається завдяки поступовому подоланню недосконалості. А подолання недосконалості не тільки супроводжуються стражданнями, а й є саме страждання. Схоже, отже, що страждання є необхідним, хоча й минулим, дочасним елементом процесу творіння з «темряви над безоднею» (לְחִיב תְהוֹם – бездна) в досконалий світ (τέλειός – досконалий) Царства Небесного. Тобто перехід з хаосу, що уособлює граничне, максимальне страждання, до бездоганної гармонії, де Бог буде у всьому все відбувається через страждання. Тобто, страждання нібито необхідно вбудовані в сам процес творчості і перехід будь-якої істоти до вищого рівня гармонійності відбувається через страждання. Інакше кажучи, вищий рівень досконалості передбачає в певному сенсі «руйнування» або зміну старого заради кращого нового, а будь-яке порушення сталого стану викликає страждання. Таке уявлення контрастує і аж ніяк не

узгоджується з ідеєю, що страждання – це лише відхилення від початкового задуму, що це припущене Богом непорозуміння, прикре викривлення ідеального плану. Але, можливо, вже настав час поглянути на страждання не лише з негативної, але і з позитивної, творчої точки зору.

Якщо у Середні віки страждання покірно сприймали як неприємний, але обов'язковий і невід'ємний атрибут повсякденності, то в Новий час люди у будь-який спосіб намагаються уникнути або принаймні максимально зменшити страждання. Сучасні люди орієнтовані на задоволення і безболісність і докладають максимум зусиль, щоби пробувати в цьому стані. Страждання вони розглядають виключно як негативну цінність, і це, безумовно, вірно з позиції кінцевого Божого задуму. Будь-яка нормальна людина сприймає і має сприймати страждання як щось неприродне й небажане для себе. Але парадокс в тому, що абсолютно ніхто, яке б місце в світі він не посідав, не може втекти від страждань, хіба що він проживе життя як нечулий овоч. У сучасній Україні люди розуміють біль і страждання особливо гостро. І все ж, неможливість втекти від страждань не означає неможливості по-різному їх сприймати.

Люди можуть по-різному переживати страждання. Хтось розгнівано кричить у пусте, як йому здається, небо і свариться на Бога; хтось ставить одвічне питання – «за що мені це?»; інший покірно мовчить, бездумно приймаючи те, що сталося, як невідворотну карму; інший намагається не помічати страждань і знеболити їх. Неможливо зрозуміти існування та призначення страждань, нехтуючи загальним сенсом буття всесвіту. Якщо увесь світ – це результат випадкової гри безглузких атомів, то страждання, звичайно ж, будуть природними й неминучими, і їх слід максимально редукувати. Християни відчують страждання набагато гостріше, ніж люди, що не знають Бога, ще й тому, що вони стають значно чутливішими не лише до свого болю, а й до горя інших. Але й вони замовкають перед таємницею страждання. Та все ж світло біблійного одкровення дозволяє сприймати цю таємницю з гідністю. Християни бачать, хоч би в тіні й напівтемряві, кінцеву мету й призначення таємниці страждання; Нехристияни ж не бачать і самої таємниці. Тому християни страждають, продовжуючи сповідувати Божу любов, і можуть, не збагнувши сенсу того, що відбувається, приймати вірою, що навіть неймовірні муки, що їх спіткають, допомагають їм на добре (Рим. 8:28). Не дарма ж відомий релігійний діяч Лука Войно-Ясенецький, що багато настраждався в своєму житті, назвав свою автобіографічну повість «Я полюбив страждання».

ЩО ТАКЕ СТРАЖДАННЯ?

◆ Інтуїтивно кожен розуміє, що таке страждання. Зазвичай це все, від чого людина відмовляється, що завдає їй прикрості, чого хочеться позбутися. Це дискомфорт, біль, неприємні й тяжкі душевні муки, переживання

туги, занепокоєності, пригніченого духу, збентеження й таке інше. У психології страждання визначають як почуття або емоційний стан людини, явлений у негативних переживаннях, які виникають під впливом подій, що травмують її психіку і глибоко торкаються її особистісних структур, настрою, самопочуття та інших цінностей³. В соціальному аспекті страждання являє собою результат відчуження, відторгнення, невизнаності іншими. Духовні ж страждання – це відсутність гармонії, конфлікт з духовним світом, неузгодженість з його цінностями.

З антропологічної перспективи страждання глибоко торкаються всіх аспектів людської природи: Вони стосуються її тілесної складової, викликаючи фізичний біль у тілі – це найочевидніший елемент страждань; вони провокують соціальний та емоційний біль від образ, несправедливості, приниження, зневажання людської гідності; Інколи страждання роздирають духовне єство людини, віддзеркалюючи фізичний і душевний біль, або вони виникають внаслідок нападу ворожих духовних сил.

Звичайно ж, сутність страждання можна описувати з різних дискурсів. Наприклад, Юрій Антонін класифікує страждання з кримінально-правової точки зору, тобто аналізуючи причини, що їх викликають: це страждання, спричинені муками совісті, каяттям, пов'язані з духовними переживаннями, зумовлені міжособистісними стосунками; страждання пов'язані з недугами, хворобами, старістю, внаслідок соціальної несправедливості, бідності, незабезпеченості, мук, викликаних переслідуваннями, утисками, тортурами; страждання, зумовлені війною і всіма напастями, що з нею пов'язані; страждання через страх смерті та ін.⁴ Франц Карл Мюллер-Ліер в своєму класичному творі «Соціологія страждань» розглядає страждання з соціальної перспективи, розділяючи страждання на два великих класи: природні конфлікти (хвороби, старість, землетруси та ін.) та соціальні – все, що спричинено людьми та їхніми взаємовідносинами (судові помилки, злочини, війни, тортури та ін.)⁵. Сучасна медицина розглядає страждання та біль як «своєрідний психофізіологічний стан людини, що виникає внаслідок впливу надпотужних руйнівних подразників, що спричиняють соматичні чи функціональні порушення в організмі»⁶.

Узагальнюючи, можна сказати, що людські страждання – це дисгармонія, відсутність природньої одвічної рівноваги та правильних стосунків, це викривлена цілісність та зруйнована свобода всіх аспектів людського

[3] Юрій Миранович Антонян, «Страдание и его роль в культуре», *Высшее образование сегодня*, вып. 4 (2010 г.): 20–27.

[4] Там же, 26

[5] Франц Карл Мюллер-Ліер, *Социология страданий* (Ленинград: Земля и фабрика, 1925).

[6] Алла Валентиновна Антюхина, «Боль и страдание: философское осмысление», *Исторические, философские, политические и юридические науки, культурология и искусствоведение. Вопросы теории и практики*, вып. 4–1 (2013 г.), 25

буття – і тілесного, й душевного, й духовного. В медичному розумінні це хвороба й біль, це відсутність рівноважного функціонування тіла; старість – це дисбаланс росту і вмирання клітин та органів, внаслідок якого процеси старіння випереджують процеси омолодження. У психологічному значенні це переживання, що травмують почуття, завдають дискомфорту й руйнують душевний мир. В соціальному аспекті це впливи, що ведуть до розладу сформованих стійких особистісних структур. В юридичному сенсі це недотримання законів і вчинення злочину. В духовному світі це спроба поневолити чи навіть знищити вільний дух людини. Інакше кажучи, хоча страждання це насамперед дисгармонія й недосконалість, у повсякденному розумінні вони сприймаються як порушення здорової рівноваги, яку Бог замислив і заклав у людське єство, у соціум та у всесвіт. Тобто, зазвичай страждання розглядаються не в дискурсі творіння від хаосу до досконалості, а в перспективі відхилення від ідеалу й подальшого болісного повернення до нього.

Якщо оцінювати страждання як порушення ідеального, від початку задуманого Богом процесу життя Всесвіту, то очевидно, що вони не мають онтологічного буття й не існують в тому ж сенсі, що й матеріальні речі або фізичні явища, так само як не існує темрява чи холод. Темрява – це відсутність світла, а холод – відсутність тепла. Відсутність не може існувати в часі і в просторі. Це те, чого немає, або те, що бере своє нібито буття від того, що є. Як, скажімо, сутінки є зменшенням сили світла, а прохолода є зменшенням теплоти. Та сказати людині, що страждає від болю чи від душевної муки, що страждання не існують, буде щонайменше образливо. Пояснення, що, мовляв, головний біль від контузії це лише зменшення здорової сили мозку, матиме вигляд знущання. Для того, хто страждає, страждання існують більш ніж реально в тому самому сенсі, в якому у світі реально існують зло, темрява й холод. Страждання реальне для того, хто його переживає, хто змагає від усілякого роду болю, і це також онтологія, хоча й іншого роду.

Тому з перспективи тверезої реальності, яку відкриває християнство, буддійське чи епікурейське заперечення страждань має вигляд невмілої спроби ухилитися від гострого питання, сконцентруватися лише на позитивному, образно кажучи «сховати голову в пісок». Позитивізм корисний, коли зберігається твереза оцінка негативізму. З цієї точки зору описування страждань лише за допомогою апофатичних характеристик, як обмеження, викривлення, брак гармонії, добра, святості, не відкриває повноту картини Божих діянь. З провіденційної перспективи до феномену страждання належить підходити більш широко. Його неможна розглядати лише як порушення Божого задуму й помилку при створенні гармонічного світу. Воно, безсумнівно, має катафатичне, позитивне значення не лише для людей, а й для Богочоловіка Ісуса Христа. Не дарма Святе

Письмо каже, що Провідник спасіння був вчинений досконалим не через вольове рішення згори, а через страждання (Євр. 2:10), і додає, що, «хоч Сином Він був, проте навчився послуху з того, що вистраждав був. А вдосконалившись, Він для всіх, хто слухняний Йому, спричинився до вічного спасіння» (Євр. 5:8-9).

Як показав Семен Франк, «страждання – всупереч всім таким очевидно софістичним і непереконливим спробам описати його як чисте «применшення» – це щось, що має позитивний зміст... Страждання – це справжня, хоча й прикра реальність. І на відміну від морального зла, яке, будучи марністю і безосновністю... страждання це вид реальності, який усвідомлює, що він не має існувати, й прагне здолати й перебороти себе»⁷. Тобто страждання насправді існує, але в його реальності є певна надраціональна таємниця, що не може бути з'ясованою. І в цьому сенсі воно не може бути виправданим, але змушує переборювати й проживати себе.

ДЖЕРЕЛО СТРАЖДАНЬ

◆ Історія людських страждань починається в Едемському саду з гріхопадіння перших людей. Шість днів творіння образно показують процес створення Богом прекрасного світу: «і побачив Бог усе, що вчинив. І ото, вельми добре воно!» (Бут. 1:31). «Вельми добре» означає, що Бог створив ладний, красивий, щоправда ще не цілком досконалий порядок речей. У світі, де жили Адам і Єва, були добро і зло, та першим людям вони були невідомі. Вони стикалися з добром і найвищим благом, але не знали, що воно добре. Зло об'єктивно існувало в Едемському саду, однак воно було немовби поза прабатьками. Воно було сколапсоване у вигляді дерева пізнання добра й зла та у вигляді змія-спокусника, й не порушувало наївної гармонії первозданного світу. Едемський сад не був ідеальним місцем, яким має стати Царство Небесне в кінці світової історії, але він був прекрасним місцем безпосереднього й нічим не порушваного спілкування Бога з Його творінням. Та все ж, це була у певному сенсі стартова позиція, а не фінішна стрічка багатовікового забігу людства до досконалості.

Зрозуміло, що фізичного й духовного страждання в первозданному світі не було, та в певному сенсі було страждання від недосконалості, від незнання добра й зла. І коли змії запропонував Єві легкий шлях до його пізнання, вона одразу ж погодилась. Бажання й прагнення до досконалості були від початку закладені Богом, але в Нього вочевидь були й інші, менш болісні шляхи до цього.

Перші люди хибно використали небезпечний подарунок, що їм дав Творець, – реальну свободу вибору добра й зла. Можна проклинати цей найвищий дар Божої благодаті, можна відмовлятися від нього й говорити, що з боку Бога було не морально – дозволити обрати зло, хоча Він і

⁷ Семен Франк, *Непостижимое* (М.-Берлін: Директ-медиа, 2017), 412

знав про його наслідки, та без справжньої свободи стати Божими дітьми вочевидь неможливо. Нам здається, що це надто дорога ціна, але положення, яке люди, що пройшли шляхом страждань, здобувають в Бозі, незрівнянно вище за ціну, яку доводиться платити. У будь-якому разі, ми змушені погодитися з очевидністю існування зла й страждань, хоча й усвідомлюємо їхню неприродність та абсурдність і не приймаємо їх морально й духовно, адже людська природа не може з таким змиритися.

Люди розуміють, що переважна більшість страждань виникає як результат цілком конкретних людських вчинків. У сьогоденності ми здебільшого стикаємося не зі стихійним злом, не з абстрактним світовим урядом чи з незримим великим Хамом – Антихристом, а з конкретною війною, злістю, ненавистю, що мають своїх носіїв. Це не Бог вигадав тортури й фосфорні бомби, не Він вбивав людей в Гостомелі. Цих та інших страждань завдавали конкретні люди таким самим людям, як вони. Клайв Льюїс зазначив, що «можливість страждання є невід’ємною частиною існування світу, де душі зустрічаються одна з одною. Душі, що вдалися до зла, неодмінно використовують цю можливість, щоб зашкодити одна одній; і в цьому, мабуть, причина чотирьох п’ятих людських страждань»⁸. Отже, за оцінкою Льюїса, чотири п’ятих всіх страждань люди завдають одне одному, і лише одну п’яту складає природне зло.

НАВІЩО СТРАЖДАТИ?

◆ Здебільшого страждання породжують ненависть до того, хто їх завдає, бажання помститися, встановити справедливість чи ствердити свою вищість. І лише значно пізніше, коли емоції хоч трохи вщухнуть, люди починають осмислювати не лише зовнішній причинно-наслідковий зв’язок зла і його наслідків, але й більш глибокі духовні причини того, що сталося. Згодом, та й то не у всіх, виникає бажання взагалі зрозуміти сенс існування страждань у світі й постає питання: навіщо Бог допускає страждання?

СТРАЖДАННЯ ЯК ПОКАРАННЯ?

◆ Класична відповідь більшості людей, вихованих в юдео-християнській традиції, полягає в тому, що страждання це покарання за гріх. І така відповідь, безумовно, у великій мірі правдива. Дійсно, страждання пов’язані з гріхом, проте цей зв’язок не такий простий, яким його часто зображують, кажучи: «Бог карає людей, посилаючи страждання за їхні гріхи». Така думка не підтверджується навіть численними старозавітними прикладами покарання Ізраїля за їхні гріхи й відступлення. Справжнє покарання за гріх спіткатиме людей, що не покаються, тільки в вічності, та

^[8] Льюїс, *Страдание*, 76

й його можна уникнути завдяки вірі в Голгофську жертву Христа. Сьогодні, в період благодаті, Бог довго терпить, не караючи людей за їхні вчинки, але водночас Він дозволяє пережити наслідки їхніх гріховних справ і вчинків. Результат і наслідки своєї злості, гріховного свавілля, руйнування довкілля та інших справ люди пожинають через помноження страждань. У всесвіті діє непорушний Божий закон: «що тільки людина посіє, те саме й пожне» (Гал. 6:7). Якщо людина чинить гріх, то проріст цього гріха вона неодмінно пожне у вигляді горя, зморшок, прикрощів, війни та інших страждань. Іншими словами, тут починає діяти причинно-наслідковий зв'язок, як із законом всесвітнього тяжіння: Ньютонівське яблуко падає вниз, а людський гріх породжує скорботу й страждання. Людина завдає іншим страждань, і вони згодом бумерангом повертаються до неї від інших. Таким чином, страждання в теперішньому віці це не стільки покарання за гріх, скільки наслідок гріха.

СТРАЖДАННЯ НАВЕРТАЮТЬ ДО БОГА

◆ Людство сьогодні переконане, що ідеалом є здійснення будь-яких бажань людини в повному обсязі, й до цього всі активно прагнуть. Страждання вважають абсурдним й несумісним з призначенням людини, що прагне до безхмарного щастя. Новітні технології пропонують реальні, дієві засоби для зменшення або повного виключення зовнішніх страждань; знеособлена машинна праця позбавляє усілякої напруги; доступність любовних втіх без любові нівелює саму любов; поява так званого «цивілізованого» підходу до напруження, зусиль, до болю, страждань, муки робить життя комфортнішим і спокійнішим, але породжує невдоволеність. Користування анестезією стало метафорою сучасної культури.

В. Савчук справедливо зауважує: «ми живемо в суспільстві анестезії. Сьогодні ми можемо народитися, жити і вмерти під наркозом»⁹. Він вказує на культурну анестезію – нечулість та іронічно-відсторонене ставлення до соціальних трагедій і страждань інших людей. Інформаційний потік забезпечує спокій і духовний сон, у якому глибини свідомості зостаються незайманими. Залишається лише прагнення насолоди, але, як вказував Віктор Франкл, «що більше людина прагне до насолоди, то більше вона від неї віддаляється; що сильніше людина прагне уникнути страждань і нещастя, то швидше вони її спіткають, і її ескапізм обертається проти неї самої»¹⁰.

В народній традиції зберігся старовинний китайський прокльон: «щоб усі твої бажання збулися!» Бажання людини – це завжди страж-

^[9] В.В. Савчук, «Насиліе в цивилизации комфорта», *Антропология насилия. – СПб.: Наука, 2001, 484*

^[10] Віктор Франкл, *Логотерапия и экзистенциальный анализ* (М.: Альпина Паблишер, 2016), 109

дання від того, що ще не здійснилося, але без того, що не здійснилося, людина не може жити, і як наслідок – вона не може жити без страждань. Цілковите задоволення бажань веде до стану «ніщо й ніхто». В такому стані задовольняються й зникають усі бажання, в тому числі й бажання жити, і тоді настає *melancholia anaesthetica* – меланхолічна нечулість, як кажуть у психопатології. При цьому відчувається невпинне страждання від неможливості жити й страждати. Артур Шопенгауер писав: «якщо в людини не залишається об'єктів бажання через те, що надто легке задоволення їх одразу ж відбирає, то її охоплюють страшна порожнеча й нудьга, – тобто її ество й саме життя стають для неї нестерпним тягарем. Таким чином, її життя, як маятник, розгойдується туди й сюди між стражданням та нудьгою»¹¹. А нудьга й порожнеча підштовхують людей до пошуку гострих відчуттів, які викликають страждання, оскільки без них життя виявляється надто «прісним».

Страждання, таким чином, пробуджують людину й змушують її шукати більш глибокий, вічний сенс свого буття. Цей сенс людина не може знайти в сім'ї, в роботі, в розвагах і навіть у творчості. Спокійне чи неспокійне життя не дає щастя, а лише загострює тугу за ним, адже людина створена для Бога, і лише в Ньому вона може віднайти справжні заспокоєння й блаженство.

Святе Письмо зазначає, що «людина народжується на страждання, як іскри, щоб угору летіти» (Йов 5:7). Летіти угору без страждань людині важко, та чи взагалі можливо? Сите, спокійне життя, що нібито досягло «простого людського щастя», поневолює людину, і душа її стає неспроможною чути голос Божий. У такому стані людина зникає до добробуту і до минутих, оманливих земних цінностей, та коли настає час вмирати, вона жахається, бо не знайшла вічної твердині. Людський досвід свідчить, що більше людина задоволена своїм земним, поцейбічним життям і в ньому сподівається знайти щастя, то менше вона відчуває потяг до чогось вищого. Вона думає, що бажана пташка щастя вже поруч і сподівається зловити її за найближчим поворотом долі, але та знову й знову віддаляється. Тому, щоб пробудити дух, потрібні страждання й нещастя, що руйнують ілюзію віднайденого земного сенсу¹².

Віктор Франкл інакше висловив цю ж думку: «страждання сприяє тому, щоби вберегти людину від апатії, від духовного замерзання. Поки ми здатні страждати, ми залишаємося духовно живими. Дійсно, ми мужніємо й ростемо в стражданнях, вони роблять нас багатшими та сильнішими»¹³. Інакше кажучи, Бог часто використовує страждання на добро

^[11] Артур Шопенгауер, *Полное собрание сочинений*, т. 1 (М.: ДП Ефимова, 1910), 322

^[12] Див. аналіз цієї теми в А.В. Сенкевич, «Проблема страдания в истории философии: основные парадигмы», *Известия Волгоградского государственного педагогического университета*, вып. 3 (2009 г.), 14

^[13] Виктор Франкл, *Человек в поисках смысла* (М.: Прогресс, 1990), 245

людям і зрештою для Своєї слави. За допомогою страждань Він часто повертає людей до справжнього життя. Хоча нерідко страждання викликають озлоблення й обурення на Бога, відмову від Нього, та у будь-якому разі вони виводять людину з сонної духовної рівноваги й змушують прийняти певне рішення відносно Бога.

СТРАЖДАННЯ ОЧИЩАЮТЬ

◆ Інколи причиною страждань буває необхідність очищення людини чи застереження її від неправильних вчинків або хибних шляхів. Особливо часто Господь використовує цей підхід для християн, повертаючи їм через страждання істинне бачення Царства Небесного. Надто часто християни виявляються втягненими в побудову Царства Божого на землі, переакцентовуючи «вже, та ще ні» у «вже». Царство Отця насправді вже тут, на землі, від часів приходу Христа, але, як сказав Господь: «Царство Боже не прийде помітно, і не скажуть: ось тут, або: там. Бо Боже Царство всередині вас!» (Лк. 17:20-21). Воно живе як спосіб дії в серцях істинних дітей Божих, і, коли вони зіб'ються з пуття, прямуючи до багатьох неправдивих і оманливих глухих кутів, Господь у Своїй милості допускає страждання, щоб повернути їхній погляд до прийдешнього Царства. Псаломспівець свідчить: «доки я не страждав, блудив був, та тепер я держусь Твого слова» (Пс. 119:67), а Ап. Петро додає: «хто тілом постраждав, той перестав грішити» (1 Пет. 4:1).

Якщо християнин живе у гріху і цього не розуміє чи не має сили зупинитися, Бог може допустити йому страждання. В медицині це називається шоковою терапією. Вона полягає в тому, щоб якимось чином привести організм до ще тяжчого, але контрольованого, стану, і в такий спосіб вивільнити в ньому нові сили для боротьби з хворобою і зрештою здолати її. Дещо подібне змушений робити з людьми Господь. Він може використовувати страждання, що виведуть людину з хиткого стану загравання з гріхом і навернуть її до Христа, Який дасть їй остаточну перемогу. Святе Письмо каже: «бо Господь, кого любить, того Він карає, і б'є кожного сина, якого приймає! Коли терпите кару, то робить Бог вам, як синам. Хіба є такий син, що батько його не карає?» (Євр. 12:6-7). У цих словах захована превелика втіха для людей. Часто діти не розуміють, чому батьки їх карають. Вони звинувачують батьків у нелюбові, але ж це покарання необхідне не батькам, а дітям! І лише через багато років вони починають розуміти, що покарання були насправді корисними для них. Багато страждань, що сьогодні є незрозумілими й приймаються лише вірою, а не розумом, здобудуть пояснення у вічності, а точніше, зустріч з Істиною знівелює самі питання, й відповіді там вже не будуть потрібні.

Таке розуміння показує, що град Небесний, а не земний, мусить бути метою й смислотворчою силою для християн. «Чого око не бачило й вухо

не чуло, і що на серце людині не впало, те Бог приготував був тим, хто любить Його!» (1 Кор. 2:9), та коли земний добробут заступає ці образи, страждання роблять обриси вічності чіткішими й різкішими. Тому у дні, коли гинуть примари земного щастя, достатку й усталеного життя, коли нажите за роки тале мов дим, коли чорні хмари збираються над Європою, – тоді серце сповнюється безмежною жагою близької зустрічі з Ісусом. А молитва: «прийди, господи Ісусе!» (Об. 22:20) починає звучати з небувалою силою. Таким чином страждання стають шляхом до розвитку й самовдосконалення.

СТРАЖДАННЯ ЯК ВИПРОБУВАННЯ

◆ Біблійна повість відкриває ще один важливий аспект страждань, не пов'язаний з попередніми вчинками. Це те, що Віктор Франкл називав «шляхетними стражданнями», тобто стражданнями, не спричиненими самою людиною, її помилками, гріхом чи злочином. Вони є зовнішніми, такими, що несправедливо нападають на страдника і здаються випадковими, дивними, незрозумілими. Та насправді вони мають глибокий провіденційний сенс. Вони зовсім несхожі на «нешляхетні страждання», які людина сама на себе накликає, і яких вона могла б уникнути.

Деякі з цих фатальних страждань пов'язані з випробуванням людини і доказом її праведності й вірності Богу перед людьми й незримим духовним світом. Так, приміром, було зі старозавітним праведником Йовом. Він був чистим і невинним перед Богом (Йов 1:1), і несподівані страждання, що його спіткали, не були наслідком скоєних ним гріхів, чи застереженням від гріхів майбутніх, чи профілактикою від пихатості, чи засобом для освячення. Вони були випробуванням його праведності і доказом його вірності Богу. Внаслідок цього випробування сатана був посоромлений, і перед всім духовним світом була продемонстрована стійкість цього чоловіка. Тому й написано: «люблені, не дивуйтеся огневі, що вам посилається на випробування, немов би чужому випадку для вас» (1 Пет. 4:12).

Хоч би якою була причина страждань, слід чітко розуміти, – хоча це неймовірно важко говорити, коли стикаєшся з бузுவірством, насильством та смертю, – що врешті-решт усі страждання помножать Божу славу. Коли учні звернулися до Христа із запитанням про причину недуги сліпого з народження, вважаючи, що вона спричинена гріхом, то Христос відповів: «не згрішив ані він, ні батьки його, а щоб діла Божі з'явилися на ньому» (Ів. 9:3). І так само кваліфікував Ісус недугу свого друга Лазаря: «не на смерть ця недуга, а на Божу славу» (Ів. 11:4). Фактично, якщо Божі діти правильно ставляться до страждань, то, незалежно від їхньої причини, вони слугуватимуть на славу Божу. Смерть Самого Христа була превеликим приниженням і зневаженням, та навіть ця кульмінація страждань і смерть над усіма смертями вела до Божої слави.

Причому, Його слава може помножитися не лише тоді, коли приходить визволення від страждань. Часто Господь здобуває ще більшої пошани, якщо той, хто страждає, зносить все з терпінням і прославляє Господа своїм стражданням, а можливо – й смертю. В 11 розділі послання до Євреїв описані герої віри, через яких Бог по-особливому прославився. Божою міццю вони «силу огненну гасили, утікали від вістря меча...; жінки діставали померлих своїх із воскресіння; а інші бували скатовані...; а інші дізнали наруги та рани, а також кайдани й в'язниці. Камінням побиті бували, допитувані, перепилювані, умирали, зарубані мечем» (Євр. 11:34-37). Люди нерідко уявляють собі, що Господь буде уславлений Своїм чудодійним втручанням і надзвичайним визволенням від страждань, та зі Святого Письма видно, що Божа слава помножується не лише від визволення, а й від стійкого й мужнього перенесення страждань. Тому варто пам'ятати Гетсиманську молитву Ісуса-Страдника: «Отче Мій, коли можна, нехай обмине ця чаша Мене... Та проте, – не як Я хочу, а як Ти» (Мт. 26:39).

Зазнаючи страждань, важливо не стільки збагнути їхнє призначення, скільки мужньо й правильно їх сприйняти. На відміну від тварин, людина здебільшого може осмислити страждання й перетворити безглузду муку на страждання, що мають сенс. Інакше починається деградація. Стикаючись зі стражданнями, одні люди зберігають людську подобу й виходять з випробування зміцнілими й збагаченими, а інші втрачають все, що давало їм право називатися людьми. Результат залежить від того, як ми ставимось до страждань, – чи готові ми пізнати їхній сенс, маємо ми на меті втекти від них, а чи проклинати за них Бога?

СТРАЖДАННЯ ЗА ІНШОГО

◆ Є ще один важливий аспект концепту покарання за гріх. Це ідея спокути або необхідність справедливої відплати за скоєний злочин. Зазвичай кару за злочин несе той, хто завинив, він страждає за власні помилки. Але часто злочин зачіпає й інших людей, які страждають через чужу провину. Інакше кажучи, у великій хмарі страждання трапляються випадки, коли причиною страждань є не страдник, а хтось інший. Це може бути як співчуття, так і страждання за когось, а деколи й замість когось. Початковою причиною таких страждань також є гріх, їхній сенс та призначення – справедлива відплата за скоєний злочин, але їх терплять не за себе й свій гріх, а за злочин іншого.

Найяскравішим прикладом цього є страждання Ісуса Христа. Святе Письмо каже, що «Він, будши в Божій подобі, не вважав за захват бути Богові рівним, але Він умалив Самого Себе (εκένωσεν), прийнявши вигляд раба, ставши подібним до людини; і подобою ставши, як людина, Він упокорив Себе, будши слухняний аж до смерти, і то смерти хресної» (Фил. 2:6-8). Христос був і назавжди застається істинним Богом у повному сенсі

цього слова, однак Він добровільно умалив і спустошив (κένωσις) Себе, не користуючись під час пробування на землі багатьма атрибутами Божества (всюдисущістю та ін.). Зазвичай цей рід страждань називають кеносис (κενώω – порожнеча).

Ісус прийняв людське тіло, що вже стало превеликим пониженням для Божества, і більше того, Він зазнав звичайних людських страждань, зростаючи й живучи серед людей. У розквіті сил Він зазнав зради, покинутості, зневаги й глузування, надзвичайних тілесних мук, ба й самої ганебної, повільної й лютої смерті. До цього ж варто додати не лише соціальні й душевні страждання, а й найглибшу духовну муку від покинутості Богом. «Елої, Елої, лама савахтані, що в перекладі значить: Боже Мій, Боже Мій, нащо Мене Ти покинув?» (Мр. 15:34) – це не лише зойк страшеного розпачу, але й свідоцтво про розлуку з Отцем. Це максимальна темрява, повна порожнеча, найглибше спустошення, незмірне горе, страждання самого страждання. Здавалося, що на хресті темрява поглинула Його. Та це було не так. Смерть захопила Божого Сина лише на деякий час. Вона спустила Його у найглибші місця безодні, та не могла втримати, бо в Ньому не було власного гріха. Всі ці страждання Христос терпів за гріх людського роду (1 Пет. 1:18; Гал. 4:5).

Будь-який гріх і злочин є порушенням Божественного порядку, гармонії, цілісності, і він неодмінно вимагає відплати, справедливого покарання й відновлення. Злочин можна спокутати лише стражданням. З цієї точки зору будь-який гріх, скоєний проти якої-небудь людини чи проти природи, – це гріх проти Бога, і прощення можливе лише як відновлення порушеної єдності. Тому повнота прощення може прийти лише згори. Фарисеї вірно запитували: «хто може прощати гріхи, окрім Бога Самого?» (Мр. 2:7). Це може зробити лише Богочоловік. Гріх, як злочин проти святого Бога, не інакше можна було знищити, як тільки стражданням.

Ставши Людиною, Господь увібрав у Себе не лише персональну індивідуальність та іпостасність, як конкретна людина, що жила в Палестині майже 2000 років тому, але й універсальну людську природу – людськість як усю (природну сутність або ество). Цим іпостасним влюденням Він прилучив до Себе весь людський рід в його усійній сутності. Тому, коли Христос вмер, в Ньому померли й ми (Кол. 3:3), тобто гріховна людська природа була знищена й постала нова людина у Хресті (2 Тим. 2:11). Таким чином, Христос постраждав, ототожнившись з нами, і ми постраждали й зазнали смерті з Ним (Рим. 6:8). Усі страждання Христа впродовж Його земного життя, а надто хресні муки, стали можливими тому, що Він увібрав у Себе все людство і став сукупним людським гріхом (2 Кор. 5:21). Якби ж Ісус не взяв на Себе людський гріх, то страждання й смерть не мали б над Ним влади, бо вони самі похідні від гріха. Отже страждання Христа були спричинені чужими злочинами, то були муки за інших.

СТРАЖДАННЯ ЗА ХРИСТА І З ХРИСТОМ

◆ Страждання, яких зазнав Христос, коли звершував відкуплення, належали до всього людського роду, оскільки Він увібрав у Себе всіх. Проте їхніми реальними плодами користуються лише ті, хто їх приймають вірою і поєднуються з Христом особистим актом довіри. На хресті Христос здійснив повне відкуплення усього гріха всесвіту, і церква, як Його тіло, провіденційно, з точки зору вічності, була співучасницею цього акту, що стався майже 2000 років тому в Палестині. Але, долучаючись до Христа актуально, у певний момент часу, Божі діти, вочевидь, мають пройти певним шляхом страждань і скорботи, як тіло Христове, що перебуває в часі і йде хресним шляхом за своїм Паном. Це дуже дивна перспектива, яку важко пояснити.

Ап. Павло пише: «тепер я радію в стражданнях своїх за вас, і доповнюю недостачу скорботи Христової в тілі своїм за тіло Його, що воно – Церква» (Кол. 1:24). Та якщо Христос узяв на Себе всі страждання й муки всіх людей, в тому числі й Павлові, то навіщо Апостолу страждати у в'язниці, в утисках, терпіти мученицьку страту? Про яку недостачу скорботи Христової він каже? Чи не випив Христос чашу скорботи до дна? І чи можемо ми, як церква, додати щось до туги, нещастя і принижень, які перетерпів Ісус Христос? Чи не є абсурдним саме задавання такого питання? Звичайно ж, Його смерть спокутала абсолютно всі гріхи, але досконалість Його Тіла досягається виключно під час мандрування до Небесної країни, і то лише через єдність радості й журби, через нерозривність щастя і страждання.

Хоч яким дивним це здається, але Святе Письмо підкреслює неминучість страждання святих не за себе, а за Христа. Хоча, здавалося б, навіщо страждати за Христа, і чому християнство повинне стверджуватися через страждання?

Важливо відзначити, що ніхто з мучеників за Христа ніколи не ставив найбільшого і найскладнішого питання сьогоденності: чому ми страждаємо? Для чого це? Чи потрібно Тобі, Господи, щоб люди приймали мученицьку смерть? Мученики йшли на страждання без жодного запитання, ще й з радістю. Тертуліан писав про християн: «що більше ви нас винищуєте, то більше ми намножуємося; кров християн – це насіння»¹⁴. Вони йшли на страждання шляхом віри, без жодного запитання; сьогодні ж багато хто ставить питання, не зробивши й першого несміливого кроку віри.

Ранньохристиянські мученики розглядали себе як свідків Христа. Але ж відомо, що завдяки усній проповіді про Христа до церкви прийшло значно більше людей, ніж внаслідок публічних мучеництва й страж-

^[14] Квинт Септимий Флорент Тертуллиан, *Творення. Апологетические сочинения*, пер. Н. Щеглов, т. 1 (Київ: Петр Барский в Киеве, 1910), 204

дань. То може Павло помилявся, доповнюючи, як він каже, у в'язниці, а згодом і на пласі, скорботу Христа? Але, з іншого боку, цілком ймовірно, що не лише офіційні й прославлені мученики, а й прості християни, що терплять знегоди, мовби доповнюючи чи демонструючи страждання Христові, готували людські серця до прийняття Слова. Проповідь сама собою, не підсилена справами свідка, рідко дає плід. Можливо, співчуття і спів-чування, які християни можуть продемонструвати навколишньому світові, мають не менше значення за вербальну проповідь. То чи не для цього і досі страждає Церква-Тіло Христове, а слово мученик (μάρτυς, μάρτυρος) має подвійне значення? Це водночас і страдник, і свідок. Якщо християнин терпить найрізноманітніші страждання, навіть побутові, як свідоцтво про Христа, то він стає співучасником Христових страждань.

Чи ж не пояснюється в такому розумінні страждань зауваження Ап. Петра: «через те, що берете ви участь у Христових стражданнях, то тіштеся, щоб і в з'явленні слави Його раділи ви й звеселялись» (1 Пет. 4:13)? Хіба наша участь у Христових стражданнях означає лише ментальне переживання того, що сталося з Ісусом на хресті? Чи, може, це реальний біль, фізичні й душевні страждання, що трапляються в житті християнина? З контексту ясно зрозуміло, що Ап. Петро пише про реальні фізичні страждання. Та чи насправді християни мусять страждати, щоб увійти в славу? Схоже, що це так і є. Цілком можливо, що в Царство Небесне можна увійти і без страждань, – рішення щодо цього приймає виключно Господь Ісус, – але вхід у славу без страждань у Святому Письмі не описаний. Тому Ап. Павло пояснює, що ми – «спадкоємці Христові, коли тільки разом з Ним ми терпимо, щоб разом із Ним і прославитись» (Рим. 8:17). Інакше кажучи, християни стають спадкоємцями усіх здобутків божого Царства разом із Господом Ісусом за умови, якщо страждають із Ним. І, якщо ця умова виконана, вони стають прославленими разом з Ним. Ба навіть про Самого Спаса сказано, що «Христові... це претерпіти треба було, і ввійти в Свою славу» (Лк. 24:26).

Страждання за Христа і з Христом супроводжуються радістю й Божою підтримкою, й тому їх можна знести. Ап. Павло пише: «Бо поскільки множуються в нас терпіння Христові, – так через Христа й потішення наше множується» (2 Кор. 1:5). Чи ж станемо ми після цього нарікати на свою долю й шкодувати, що народилися не в той час і не в тому місці? Адже нам «вчинено... за Христа добродійство, – не тільки вірувати в Нього, але й страждати за Нього» (Фил. 1:29), «щоб пізнати Його й силу Його воскресення, та участь у муках Його, уподоблюючись Його смерті» (Фил. 3:10). Участь у Христових муках! Мало кому така пропозиція видаватиметься ласкавим запрошенням до світлого Христового воскресіння!

Страждання не лише вдосконалюють людей, роблячи їх справжніми людьми, тобто відточуючи їхню людяність, перетворюючи їх з діаман-

тів на грановані брильянти, але й мають корпоративну складову. Християни страждають як члени Христового Тіла, яке вже майже 2000 років прямує до досконалості в Небесному Царстві. Страждання – це не лише я і Бог, але також я і мій ближній. Страждання змушують переоцінювати тих, хто поруч з нами, і породжують не лише співчуття як емоцію, а й солідарність як дію. «Болісне почуття, що його людина переживає на власному досвіді, дозволяє зрозуміти й сприйняти переживання ближнього. В цьому моменті розкривається сенс співчуття й жертвності, тобто прийняття індивідом болю ближнього й співчування до нього»¹⁵. Страждання вчать Божественній любові, тому Церква як цілісне Тіло Господа страждає разом з Ісусом, Який страждав за неї на хресті. Це шлях, який проходить Тіло-Церква для вдосконалення у подобу Божого Сина, як і Сам Господь через страждання вдосконалився у подобу Сина Людського. Тому Святе Письмо стверджує: «вчинено вам за Христа добродійство, – не тільки вірувати в Нього, але й страждати за Нього, маючи таку саму боротьбу, яку ви бачили в мені, а тепер чуєте про мене» (Фил. 1:29-30).

СТРАЖДАННЯ БОГА

◆ Феномен страждання Богочоловіка Христа є дуже широким і таємничим. Його неможливо звести лише до замісної жертви, яку Він добровільно приніс на хресті. Сам той факт, що Христос якимось незбагненим способом увібрав у Себе весь людський гріх і його носіїв, ставши останнім Адамом (1 Кор. 15:45), свідчить про неможливість однозначно пояснити Його біль і муки. Святе Письмо відкриває, що Христу, через Якого усе постало, були потрібні страждання не лише для нашого відкуплення, а й для Нього Самого. «Бо належало, щоб Той, що все ради Нього й усе від Нього, Хто до слави привів багато синів, Провідника їхнього спасіння вчинив досконалим через страждання» (Євр. 2:10). І ще: «хоч Сином Він був, проте навчився послуху з того, що вистраждав був. А вдосконалившись, Він для всіх, хто слухняний Йому, спричинився для вічного спасіння» (Євр. 5:8-9). Як збагнути те, що Принцові Всесвіту потрібно було навчитися послуху через страждання? І в якому сенсі Йому потрібно було вдосконалитися?

Шкільне богослів'я пропонує «благочестиві» відповіді для роз'яснення цих біблійних текстів. Вважається, що вони описують лише людську іпостась Христа, адже Бог не може вдосконалитися, тобто стати більш досконалим, інакше Він вже не є Богом. Володимир Немиченков, детально аналізуючи патристичну літературу й твори сучасних православних богословів, робить такий висновок: «у Христі страждає лише людська при-

^[15] Михаил Олегович Орлов, Ксения Александровна Мочинская, и Юлия Алексеевна Торяник, «Смысл страдания в православном богословии и русской религиозной философии», *Манускрипт* 13, вып. 8 (2020 г.), 101

рода, а Божественне єство залишається безпристрасним. У Христі Бог Син на додаток до свого предвічного всезнання здобув досвідне знання створеного Ним світу, в тому числі й досвідне знання людських страждань – безгрішних страстей (голод, спрага, втома та ін.), душевних та тілесних мук аж до передсмертної агонії»¹⁶. Православне богослів'я пропонує складні філософські побудови, що базуються на поясненні відмінностей між Божественною й людською іпостасями Христа. Завдяки цьому виконується одне-єдине завдання: довести, що змінюваність за іпостасю не змінює й не зачіпає Божественної природи (сутності), і в такий спосіб зберегти незмінність і безпристрасність Бога. Та чи потрібно обстоювати ідею незмінності й безпристрасності? Чи мають ці два атрибути в їхньому традиційному розумінні обґрунтування у Святому Письмі?

Спроби обмежити страждання Христа лише стражданнями людської іпостасі Господа розривають єдність Божественного й людського єства Ісуса. Після втілення ці дві іпостасі поєдналися в Ньому незлитно, але й нероздільно, неперетворено, але й нерозлучно, як йдеться у Халкідонському Символі віри. Тому сказати, що вдосконалилася лише людська природа Христа, а Божественна вже й так була вкрай досконалою, неможливо, не розділивши єдиного Ісуса. Як пише Юрген Мольтман: «Богословські традиції завжди дивилися на хрест і воскресіння Ісуса в сотеріологічному горизонті... Це не невірне, але недостатньо радикально. Ми маємо запитувати: що означає хрест для Самого Бога?»¹⁷. Недостатність буденної богословської свідомості в тому, що вона розглядає страждання Христа лише з позиції користі для людини – що зробив Бог для людини, – ніби людина, а не Син Божий, знаходиться у центрі всесвіту, й усе домо-рядження Царства Божого влаштовується заради неї. Та це не так. Христос, а не людина, є центром Всесвіту, й усе існує заради Нього і для Нього (Кол. 1:16). З цієї перспективи страждання Христа мають куди більше, хоча й приховане від нас, значення, ніж одне лиш відкуплення людського роду.

Звісно ж, повного пояснення того, як і чому Богочоловік мав вдосконалюватися, ми ніколи не отримаємо, але Святе Письмо ясно каже, що смерть Христа була потрібна також і для того, щоб Провідник спасіння був вчинений досконалим через страждання. Бог через страждання вдосконалив (τελειωσαι) Його як Проводиря, Архегона (αρχηγον) процесу спасіння. Вдосконалив означає зробив довершеним, повністю компетентним, викінченим. Інакше кажучи, через страждання, і лише завдяки їм, Ісус цілковито й остаточно став істинним Богочоловіком. Він здобув не умоглядне й провіденційне, а досвідне знання людських страстей і мук.

^[16] Владимир Иванович Немыченков, «Страдания Бога Сына в период Его земного служения: догматические аспекты», *Церковь и время*, вып. 3 (2016 г.), 154

^[17] Jiirgen Moltmann, *The Crucified God: The Cross of Christ as the Foundation and Criticism of Christian Theology*, trans. R.A. Wilson, *The Works of Jurgen Moltmann* (Fortress Press, 1993), 201

Неможливо до кінця пояснити, як воіпостазований Бог міг узяти на Себе весь без винятку гріх людства і стати сукупним гріхом. Багато богословів пояснюють це через поняття Кеносис – повне спустошення, яке бог обрав добровільно, щоб стати сповна людиною. Зрозуміло, що Христос незбагненим способом прийняв у Себе не лише благочестиві страсті, такі як голод чи тілесні недуги, але й найпотворніші гріхи, які Він мав знищити Своєю смертю. Бог, Який за Своєю природою промислительно знав добро й зло, прийнявши людське тіло, мусив зіткнутися зі злом і пізнати його у тварній реальності. Лише пройшовши горнило страждань, Христос міг стати у всьому подібним братам, «щоб стати милостивим та вірним Первосвященником у Божих справах, для вблагання за гріхи людей. Бо в чому був Сам постраждав, випробуваний, у тому Він може й випробуваним допомогти» (Євр. 2:17-18). Отже можна впевнено сказати, що земні страждання зробили Богочоловіка Христа досконалим, та й відносно людей вони виконують аналогічну функцію.

Інший парадоксальний аспект Христових страждань полягає у внутрішньому конфлікті двох поставлених поряд слів: «Бог, що страждає». Як досконалий, всюдисущий, всемогутній Бог може бути Богом, Який страждає на хресті? Відомо, що абсолютна досконалість не може страждати, тому що страждання як таке свідчить про неповну досконалість, про порушення цілісності й гармонії. Абсолют далекий від страждань, та й взагалі далекий від будь-яких почуттів. Тому доводиться вважати, що страждала лише людська іпостась Христа, знову розділяючи Божественне й людське в Ісусі.

Патристична література, що базується на грецькій філософії, однозначно вважає, що Бог не має початку, є незмінним, безкінечним, невіджимним і незмінюваним, – Він безпристрасний у Своему естві. Тому Західне християнство говорило про Нього як про *impassibilis* (лат. Безпристрасний). Східне ж християнство, говорячи про Бога, вживало термін «*apathea – ἀπάθεια*» (нечулий, апатичний). Пристрасті й спричинені ними страждання греки приписували лише олімпійським богам, а бог Платона, Аристотеля й інших філософів був досконалим і безпристрасним. І саме такий образ Бога був перенесений у християнську патристику. Він базувався на започаткованій грецькими філософами критиці людиноподібних богів грецької й римської релігії, але не на образі старозавітного біблійного Бога, Який ревнує, гнівається, радіє, жалкує (Бут. 6:5-7), змінює Свої рішення (Вих. 32:10-14) і поводить як повноцінна особистість, а не як непорушний рушій.

Поезія Гомера й простонародні вірування приписували богам антропоморфні пристрасті, такі як розпуста, ошуканство, заздрощі та ін. Піддаючи критиці такі погляди, Платон говорив про істинного, найвищого Бога філософів як про найкращого, прекрасного й усебічно непереверше-

ного. Саме тому ніщо ззовні не може учинити в Ньому якісь зміни, та й Сам Він не може перетворитися на щось інше, бо будь-що інше буде гіршим порівняно до абсолютної досконалості. А отже, Бог є у повному значенні слова незмінним і безпристрасним (Держава, кн. II:380d – 381d). Про цю саму безпристрасність йдеться й у Аристотелевій концепції Бога як найвищого Розуму, що перебуває в максимальному блаженстві, і є безпристрасним та незмінним (Метафізика, кн. XII:7).

Майже в усіх філософських школах Давньої Греції ідея Бога як непорушного рушія очевидно передбачала чи проголошувала Його безпристрасність. І ця ідея стала домінуючою в патристичній ортодоксії, – хоча Павло Гаврилюк наполягає на тому, що безпристрасність, про яку багато й постійно йдеться у православної традиції, не пов'язана з грецькою філософією. Він вважає, «що не було філософського консенсусу, що зводився би до ствердження Божественної байдужності й непричетності. Навпаки, конкуруючі філософські школи гостро усвідомлювали глибокі відмінності в цих питаннях. Отці не могли погодитися з філософами вже тому, що філософи й самі не могли дійти згоди»¹⁸. Для підтвердження він наводить окремі відмінності філософських шкіл і приклади богів, що страждають і вмирають (Осіріса, юного Діоніса та ін.). Проте всі ці трагічні історії не стосуються Бога філософів, а лише богів поетів, і тому слід погодитися з думкою більшості дослідників¹⁹, які окреслюють безперечну лінію спадкоємства уявлень про Бога від грецької філософії до християнської патристичної традиції.

Марсель Саро, що багато зробив для уточнення визначень у цій царині богослів'я, писав: «термін безпристрасність слід вживати в такому значенні: незмінність відносно власних почуттів чи якості свого внутрішнього життя»²⁰. Коли йдеться про Бога, безпристрасність розуміють як Його несприйнятливність до зовнішніх впливів, тобто Він не може переживати муки й страждання й не може вмерти.

Деякі дослідники²¹ вважають, що спроба узгодити ідею безпристрасності Бога, що прийшла від Плотіна, з християнським твердженням, що Богочоловік Христос Ісус вмер на хресті, була головною темою дискусій в IV – V ст. – як аріанських, так и згодом несторіанських. Намагання зберегти платонівську ідею безпристрасності Бога призвело до числен-

^[18] Paul L Gavrilyuk, *The Suffering of the Impassible God: The Dialectics of Patristic Thought* (Oxford University Press, 2004), 36

^[19] Див. оглядову роботу А. Стрельцова «Концепция бесстрастия Бога в древнегреческой философии: был ли консенсус?», *Сибирский философский журнал* 16, вып. 4 (2018 г.): 257-266, де він доводить хибність висновків П. Гаврилюка.

^[20] Marcel Sarot, 'Patrispassianism, Theopaschitism and the Suffering of God. Some Historical and Systematic Considerations', *Religious Studies* 26, no. 3 (1990), 368

^[21] John J. O'Keefe, 'Impassible Suffering? Divine Passion and Fifth-Century Christology', *Theological Studies* 58, no. 1 (1 February 1997): 39-60, <https://doi.org/10.1177/004056399705800103>

них засуджень і оголошень анафема теопасхістам²² і, зрештою, до головного пункту розбіжності католицької й православної церков з сирійською, коптською та іншими східними церквами.

Дуже рано в християнському богослів'ї – в посланнях Ігнатія Антіохійського, в книгах Іринія Ліонського та ін. – з'являється фраза: «безпристрасний постраждав». У донікейський період парадокс страждань безпристрасного не пояснювався, а лише проголошувався. Тертулліан навіть брав його за основу для доказів того, що видається абсурдністю віри: «хіба ж не насправді розіп'ятий Бог? Хіба ж не насправді Він вмер, бо був розіп'ятий?»²³. Антиномія все ще була таємницею, та в патристичний період дискусія Кирила Олександрійського й Несторія вже не зводилася до того, щоб заявити про «безпристрасне страждання» (ἀπαθῆ ἁπάθη), але головним чином до того, щоб пояснити страждання Христа у термінах іпостасного з'єднання.

У той період всі християнські богослови приймали як аксіому, що Бог є безпристрасним і страждати не може, а в такому разі доводиться пояснювати, як Незмінний міг втілитися і отже зазнати зміни, і як Безпристрасний міг страждати на хресті. Пояснювати це доводиться мовою іпостасного розділення осіб і відмінності сутності й іпостасі. Не кажучи вже про те, що такий підхід суперечить халкідонському сповіданню, що наполягає на нерозривній єдності людської і Божественної природи, ці міркування далекі й від біблійного образу Бога. У Біблії Бог – це Особистість, Яка здатна ревнувати, гніватися, обурюватися, любити. Як висловив цю думку Ю. Мольтман, якщо Бог не може страждати, то Він не може й любити, бо любов відкриває Бога для страждань.

Бог і справді описується в Біблії за допомогою антропоморфізмів, але як інакше Бог може сказати про Себе, як не через притчі, образи, метафори й аналогії? Однак характеристики Бога як реальної особистості, попри їхній аналогічний характер, із Богом натхненою точністю передають властивості Бога й вимагають більш буквального прочитання, яке б не перекреслювало їхній первинний і природний внутрішній сенс. Факт Божих почуттів і страждань ні в якому разі не вказує на певну Божу недосконалість, а свідчить про діалектичну суперечливість самого поняття «досконалість», в тому, як воно стосується Божественної природи. Бог страждає від любові до творіння; страждає добровільно, не під насильницьким впливом ззовні, а внаслідок власного рішення; не через якісь вади Свого ества, а з причини парадоксу досконалість, що вдосконалю-

^[22] Теопасхізм – напрям в богослів'ї, що стверджує страждання Богочоловіка Христа, як передвічного Слова; імпасибілізм – напрямок в богослів'ї, що стверджує Божу безпристрасність; патрипасіанство – вчення в богослів'ї про страждання Бога-Отця.

^[23] Квинт Септимий Флорент Тертулліан, *Избранные сочинения*, под ред. А. Столяров (М.: Прогресс, 1994), 165

ється. Досконалість біблійного Бога представлена як динамічний, а не статичний стан, що змінюється не кількісно і навіть не якісно, не на краще (а тим паче й не на гірше), а змінюється у славі й замилюванні, що в принципі неможливо охарактеризувати кількісно чи якісно.

Виявляється, що спроби зберегти античну ідею безпристрасності й незмінності Бога протирічать біблійному образу Бога, Який не убоювався зазнати зміни, увійшовши у світ. І крім того, вони порушують ідею цілісності Самої особи Христа.

Афанасійський символ віри пропонує важливу аналогію, що допомагає зрозуміти біблійні твердження про дві природи Христа: «так само, як і душа, яка наділена розумом, і тіло складають одну людину, так і Бог, і людина є один Христос»²⁴. Важко уявити собі того, хто страждає тілом, але при цьому залишається безпристрасним у душі. Завдяки цілісності особистості, страждання тіла неодмінно викликають страждання душі. Христос на хресті страждав цілісно, повно й неділимо, – і тілом, і душею, і духом, і Божеством, і людськістю, які в Ньому були нерозлучні. Якби ж страждала лише людська іпостась Христа, то Його страждання були б неповними й штучними, як не може страждати один член людського тіла, не завдаючи при цьому болю всьому тілу. Тому всупереч однобічній Аристотелевій логіці, варто визнати, що у воіпостазованості страждав цілокупний Христос – і як Бог і як людина.

ЧИ СТРАЖДАЄ БОГ СЬОГОДНІ

◆ Уявлення про те, що страждає саме Бог любові, як цілісна Особистість, а не лише як Його окрема іпостась, відкриває близький образ Бога в сучасному світі. Воно дозволяє заявити, що Бог реально перебуває з нами в стражданнях жінок і дітей в Маріуполі й у передсмертному зойку розстріляних у Бучі. Семен Франк писав: «ми не маємо права стверджувати, що перед стражданням світу Бог Сам залишається в стані незворушного блаженного спокою»²⁵. Образ безтрепетного Бога-Отця, незмінного в Своїй суті, що спокійно й урочисто сидить на небесному троні й не звертає уваги на муки людей, зовсім не схожий на біблійного Яхве. Божа співчутлива любов, відкрита у Біблії, несумісна з образом безпристрасного всемогутнього володаря.

Небесний Батько не просто співчуває людям, яким Він подарував такий небезпечний дар свободи. Він не спостерігає відсторонено, десь згори, з небес за тим, як люди мучать самих себе й одне одного. Натомість Він в особі Свого Однородженого Сина увійшов у гущу людських страждань і став їхнім співучасником. Він не став роз'яснювати, чому і для чого ми страждаємо, а долучився до наших страждань в їхній найгіршій і най-

^[24] <https://nelcu.org.ua/try-vselenski-symvoly-viry/>

^[25] Франк, *Непостижимое*, 414

тяжчій формі. Ці страждання не закінчилися 2000 років тому. Ісус ототожнює Себе з усіма, хто радіє й страждає, кажучи: «що тільки вчинили ви одному з найменших братів Моїх цих, – те Мені ви вчинили» (Мт. 25:40). Інакше кажучи, обличчя Христа реально можна побачити в обличчях тих, хто страждає, й до кого виявляють милосердя.

Ісус присутній на землі за Його вірною обітницею: «Я перебуватиму з вами повсякденно аж до кінця віку» (Мт. 28:20). Він абсолютно певно заявляв: «де двоє чи троє в Ім'я Моє зібрані, – там Я серед них» (Мт. 18:20). Також Він неодноразово казав: «Я не кину вас сиротами, – Я прибуду до вас!» (Ів. 14:18; пор. Ів. 14:23). Тобто Він обіцяв бути зі Своїми послідовниками особисто й постійно, і християни вірять, що Він виконує цю обітницю. Але вони рідко запитують: як Христос це робить? Чи присутній Він у матеріальному всесвіті реально, чи лише метафорично? Чи можна говорити про особисту присутність Христа в житті християнина, а чи ми лише образно кажемо, що можна зустріти Його в особі того, хто страждає?

Безумовно, сказати, що Христос перебуває з тими, хто зазнає жорстоких і розпачливих страждань, означає в певній мірі вжити образний, поетичний вислів, адже у фізичній реальності Христа не можна розпізнати. Біблійні характеристики, що стосуються Бога, здебільшого зображують Його аналогічно, але водночас деякі з них, так само як і описання Божественних функцій і намірів, набагато буквальніші, ніж це інколи уявляється людям. Так буває тому, що, хоч Бог і є радикально іншим, але Він водночас і радикально доступний завдяки Його сакраментальному одкровенню.

Свої дії Він часто зображує метафорично або у вигляді антропоморфізмів чи притч і аналогій, але за допомогою цих образів Бог завжди передає те, що Він хоче передати, – а інакше для чого б Йому їх вживати? Кажучи: «мій Бог – моя скеля» (Пс. 17:3), Святе Письмо показує надійність Бога, Його непохитність, а не те, що Він має матеріальну природу скелі. Проте коли Христос казав, що хто бачив Мене, той бачив Отця (Ів. 14:9), Він говорив не лише про сутнісну єдність, про цілковиту узгодженість в діях, в характері, цінностях, намірах і т. д. між Отцем і Сином. Таке розуміння, безумовно, є вірним, але Господь також говорив про певну містичну складову, про перихорестичну єдність з Отцем, що надавала Йому Божественної сили і влади. У цьому та в подібних до цього висловах парадоксально поєднуються метафоричне і буквальне значення.

Коли Ісус відправляв учнів на місію й казав, що Він буде з ними, то мав на увазі не лише те, що Його вчення, Його ідеї й принципи мають бути з учнями в їхній проповіді для всіх народів. При цьому Він також казав про силу і владу наступати на всю силу ворожу (Мт. 10:1). Ап. Павло пише, що його проповідь не лише в слові, але й у силі (1 Кор. 2:4-5). Усе це вка-

зує на складність і багатозначність богословських формулювань і виразів, які неможливо вживати лише образно або лише буквально. Частіше за все вони містять водночас і те, і друге значення.

Коли богослови кажуть, що в Своєму розп'ятті Ісус ототожнив Себе із стражданнями світу, а в Своєму воскресінні Він продемонстрував владу вічності, це не лише поетичний образ, а й буквальна реальність. Так само слід поставитися до тверджень, що Господь страждає зі страдниками в усі віки людства. Це не лише образ втіхи й есхатологічної надії на те, що всі воскреснуть в кінці часу, але й спосіб набути силу тут і зараз.

Зазвичай присутність Христа зводять або до присутності Духа (оскільки в Трійці всі особи рівні), або до присутності Його всемогутності, всевідання і правлячої сили. Такий підхід видається надто спрощеним. Святий Дух – окрема особа, хоч на землі Він перебуває й діє як Представник Христа, а не від Себе Самого. В цьому сенсі всеприсутність Духа можна ототожнювати із всеприсутністю Христа, проте присутність Христа в Дусі без тіла змушує сумніватися у достеменності людської природи Господа після воскресіння. Адже відомо, що Воскреслий являвся Своїм учням і стверджував, що Він не дух (Лк. 24:39), пропонував доторкнутися до Нього і їв з ними. Крім того, говорячи про майбутній прихід Святого Духа до учнів, Христос вказував на Нього як на когось Іншого, відмінного від Себе (Ів. 16:7).

Однією з найбільших складнощів спіритуалістичного дискурсу є відсутність персональної зустрічі віруючого із Христом як з реальною живою особою. Присутність Христа у вигляді містичної дії Духа, у вигляді дару чи особливої сили чи знання чи навіть у вигляді таємничого духовного проводу, – все це, безумовно, прояви й дії Христа, але це не Він Сам як особистість.

Бог – особистість, а це означає, що Він здатний до особистих стосунків і приймає в них активну участь. Він живе в постійній перихорестичній динаміці всередині Трійці, і Він зажадав, створивши світ, зовнішній відносно Себе, перебувати з ним у певних стосунках, щоби врешті-решт залучити й Своє творіння до стосунків з Собою. Це означає, що Бог відчуває й переживає. І це особливо чітко видно у Старому Завіті, де друга особа Божества показана неявно. Господь ревнує (Вт. 5:9); Єз. 39:25); Йому завдають болю злочинство і гріх. Він обурюється на народи, що чинять зло (Лев. 20:23; Вт. 32:19).

В новозавітні часи реальна присутність Бога в іпостасі Ісуса Христа – це завжди особиста присутність. А особистість, на відміну від індивідуальності, характеризується не лише самосвідомістю, а й особистісними стосунками²⁶. Христос же встановлює, й готовий встановити з кожним,

^[26] Див. широку дискусію про особистісні якості Бога у Джон Файнберг, *Нет подобного Ему* (СПб: Библия для всех, 2021), 269-271

стосунки не лише особистісні, а й особисті. З Ним можна мати персональні, інтимні взаємини, а не лише особистісні стосунки, що характеризують людину взагалі як особистість. В цьому і полягає відмінність стосунків особистих і особистісних. Холодні, ділові відносини також характеризують міжособистісні стосунки і є особистісними, та це не та атмосфера любові, радості й прихильності, що характеризує взаємини закоханих. Поняття «особисті стосунки» включає в себе більш широкий горизонт почуттів і переживань, порівняно з виробничими відносинами між людьми.

Близькі, особисті стосунки з Христом можливі саме завдяки Його боголюдській природі, яку Він здобув після воіпостазування. Пройшовши шлях влюдення і подальшого життя серед людей, зазнавши страждань і переживши смерть, завдяки чому Він став досконалою людиною й посередником, який може розуміти людей, і в той самий час репрезентувати Божество, Христос став спроможним вступати з людьми в чисті інтимні взаємини. Практично, це дало Христу можливість реально пробувати з Його народом, перебуваючи з ним у персоналізованому спілкуванні. Особистістю є й Святий Дух, та людям у тілі складно вступити з Ним в особисті стосунки через відмінність природ, хоч Божі діти й відчують і переживають Божественну присутність Святого Духа, Його силу і владу. Та Він все ж залишається прихованим, вказуючи на Христа й забезпечуючи особисту присутність саме Ісуса серед людей.

Розпізнати особисту присутність Христа в сучасних стражданнях, нажаль, можуть далеко не всі. Будь-яка зустріч може стати енкаунтером, – яскравою зустріччю-переживанням, зіткненням з Іншим, що змінює учасника зустрічі, – а може залишитися непоміченою й побіжною, де учасники пройшли повз і навіть не спізнали один одного.

Часто складнощі комунікативного характеру стають на заваді справжній зустрічі-енкаунтеру. Це пов'язано з тим, що суб'єкт пізнання повинен не лише здобути зрозумілу інформацію від іншого, але й вміти розшифрувати її й поєднати з тією інформацією, що в нього вже є, і в такий спосіб зрозуміти, з ким він має справу. Нажаль, у разі зустрічі з Христом у стражданнях, так буває не завжди. Той, хто страждає, може проігнорувати Господа, Який за вірною обітницею являє Себе, тому що він мало знайомий з Богом або взагалі не знає Його особисто. Страдник не має досвіду спілкування з Христом і просто не розпізнає Його образ в словах, в знаках чи в неказанних духовних контактах. Христос тут, поруч з тим, хто страждає, але той не може своєю вірою створити поле інтерсуб'єктивного спілкування. Христос для нього відсутній. Він бачить лише предметну реальність навколишніх страхіть. Для того ж щоб пережити реальну присутність Христа в труднощах і нещастях, необхідно перш за все мати досвід розпізнання цієї присутності.

Отже, особиста зустріч-енкаунтер має контингентний, а не обов'язковий характер. Вона сакраментальна. Христос неодмінно присутній в людських стражданнях, та не обов'язково всі хто страждає розпізнають Його й зустрічаються з Ним, відчуваючи вітиху від Господа.

З богословської перспективи, Христос, присутній у стражданнях як особистість, а не онтологічно (суб'єктно-предметно). Зараз Він перебуває з людством в напруженому парадоксі «присутності-відсутності». З одного боку Він тут (Мт. 18:20, 28:20) – в кожній точці простору, де є страждання; з іншого ж боку Він «по правиці Батьковій», на небесах (Євр. 10:12, 12:2). Він водночас і присутній всюди, і відсутній. Це видається незбагненним для лінійної свідомості, але цю антиномію можна почасти зрозуміти, звертаючись до поняття перихорестичного проникання. Тобто нове, духовне тіло Христа, що має абсолютно невідомі властивості, здатне одночасно проникати всюди, а отже немовби перебуває в усіх точках всесвіту. Ця унікальна здібність Христа не зводиться лише до того, що Він може пройти крізь закриті двері й з'явитися перед учнями (Ів. 20:19 і 26).

В широкому розумінні слова «проникати», як зауважує Хад Хадсон, «це означає бути цілком розташованим в якомусь неточковому просторі (у випадку всеприсутності – у всеосяжному місці) і сповна розташовуватися в кожній частині цього місця (у випадку всеприсутності – на будь-якому місці)»²⁷. Інакше кажучи, проникати означає реально, а не символічно, перебувати в кожному з можливих місць. Прикладом присутності через проникання може бути «простір-час». Він – не «місце», – адже місце за визначенням це темпоральна локація, – але присутність у просторі й часі, що є нелокалізованою, але об'єктивною реальністю.

Тому можна сміливо сказати, що Христос тут і зараз реально, але не предметно, присутній в стражданнях тих, хто розпізнає, чи готовий розпізнати Його поруч із собою.

ВИСНОВКИ

◆ Страждання як те, що спричиняє прикрощі й чого хочеться якомога скоріше позбутися, абсолютно неприродні для людського ества. Це дисгармонія, порушення цілісності, недосконалість, проте не помилка в Божому плані доморядження Небесного Царства, а інструмент для збудування. Це не просто відсутність гармонії, применшення ідеалу й зменшення добра, – це справжнісінька, хоча й обтяжлива реальність. Це реальність, що існує, але тяжіє до зникнення, що має інший, парадоксальний модус існування порівняно з позитивною реальністю любові й добра.

Страждання є наслідком гріха, але воно часто ставить людину перед вибором – чи повернутися страдникові до Бога, а чи остаточно піти від

^[27] Хад Хадсон, «Всеприсутствие», в *Оксфордское руководство по философской теологии* (М.: Языки славянской культуры, 2013), 322.

Нього. Нерідко воно очищує Божих дітей або виявляється своєрідним катарсисом – гострим негативним переживанням, що веде до вищого рівня позитивного пізнання. Буває, що воно потрібне для випробування й загартування, але в будь-якому випадку Господь використовує страждання для Своєї слави і для досконалості.

Сам Господь Ісус прийняв на Себе страждання для відкуплення всього людського роду від гріха, що неможливо було зробити в інший спосіб, оскільки гріх це порушення цілісності Божественної світобудови, і відновлення втраченого холізму відбувається через страждання, власне, стражданням воно і є. В цих стражданнях приймає участь цілокупний Христос, тобто і Його Тіло-Церква, як написано: «вчинено вам за Христа добродійство, – не тільки вірувати в нього, але й страждати за нього» (Фил. 1:29-30). Та страждання Христа були необхідні не лише для людей, щоб здобути спасіння, але й для Самого Бога: «бо належало, щоб Той, що все ради Нього й усе від Нього, Хто до слави привів багато синів, Провідника їхнього спасіння вчинив досконалим через страждання» (Євр. 2:10). Через страждання і лише завдяки їм Ісус став сповна й остаточно істинним Богочоловіком. У такий спосіб він здобув не умоглядне й провіденційне, а досвідне знання людських страстей і мук.

Ці страждання не можна приписати виключно людській іпостасі Христа, вважаючи, що Божественна іпостась не відчувала болю й мук. Страждання Христа лише за людською природою не лише розділяє Божественне й людське ество Ісуса, а й запроваджує небіблійний образ безпристрасного Бога, запозичений з грецької філософії. Багато богословів активно відстоюють ідею безпристрасного Бога, Який завдяки Своїй досконалості не може страждати чи переживати будь-які почуття. Такий безтрепетний і нечулий Бог, що спокійно й урочисто сидить на небесному троні й не споглядає людських мук, зовсім не схожий на образ біблійного Бога, зображеного як особистість, здатна ревнувати, гніватися, обурюватися, любити, – а всі ці почуття відкривають Бога для страждань.

Бог спускається на один з людиною рівень існування, тому Він страждає з усіма страдниками від усіх війн людства. Дотримуючись теологеми безпристрасності Бога, ми будемо змушені не лише вважати Його страждання неповними, приписуючи їх виключно людській іпостасі Ісуса, але й пояснювати Його присутність у наявних стражданнях сьогодення тільки як образ втіхи й надії, а не особистої присутності тут і зараз.

Пройшовши шлях повного влюднення, Христос дістав змогу пробувати у світі, що страждає, не лише за посередництва Святого Духа. Він може безпосередньо встановлювати теплі, особисті стосунки з тими, хто готовий зустріти Його й сьогодні посеред руїн Третьої світової війни. Завдяки перихорестичному прониканню, маючи нове тіло, Господь може пробувати в кожній точці простору, де є страждання, і водночас бути «по

правиці Батьковій», на небесах. Ця антиномія «присутності й відсутності» дає нам змогу розпізнати Його в сьогочасних стражданнях і переживати Його підтримку не лише метафорично й образно, а й реально у вигляді Божої сили і під Його чудесним проводом.

БИБЛІОГРАФІЯ

- Gavrilyuk, Paul L. 2004. *The Suffering of the Impassible God: The Dialectics of Patristic Thought*. Oxford University Press.
- Moltmann, Jiirgen. 1993. *The Crucified God: The Cross of Christ as the Foundation and Criticism of Christian Theology*. Translated by R.A. Wilson. The Works of Jurgen Moltmann. Fortress Press.
- O'Keefe, John J. 1997. 'Impassible Suffering? Divine Passion and Fifth-Century Christology'. *Theological Studies* 58 (1): 39–60. <https://doi.org/10.1177/004056399705800103>.
- Sarot, Marcel. 1990. 'Patripassianism, Theopaschitism and the Suffering of God. Some Historical and Systematic Considerations'. *Religious Studies* 26 (3): 363–75.
- Антонян, Юрий Миранович. 2010. «Страдание и его роль в культуре». *Высшее образование сегодня*, вып. 4: 20–27.
- Антюхина, Алла Валентиновна. 2013. «Боль и страдание: философское осмысление». *Исторические, философские, политические и юридические науки, культурология и искусствоведение. Вопросы теории и практики*, вып. 4–1: 25–28.
- «Афанасиев символ веры». 2008. в *Православная энциклопедия*, 3:696–97. М.
- Льюис, Клайв Стейплз. 1991. *Страдание*. Переведено Трауберг Н. М.: Гнозис; Прогресс.
- Мюллер-Лиер, Франц Карл. 1925. *Социология страданий*. Ленинград: Земля и фабрика.
- Немыченков, Владимир Иванович. 2016. «Страдания Бога Сына в период Его земного служения: догматические аспекты». *Церковь и время*, вып. 3: 117–68.
- Орлов, Михаил Олегович, Ксения Александровна Мочинская, и Юлия Алексеевна Торяник. 2020. «Смысл страдания в православном богословии и русской религиозной философии». *Манускрипт* 13 (8): 99–102.
- Сенкевич, Алла Владиславовна. 2009. «Проблема страдания в истории философии: основные парадигмы». *Известия Волгоградского государственного педагогического университета*, вып. 3: 12–15.
- Стрельцов, Алексей Михайлович. 2018. «Концепция бесстрастия Бога в древнегреческой философии: был ли консенсус?» *Сибирский философский журнал* 16 (4): 257–66.
- Тертуллиан, Квинт Септимий Флорент. 1910. *Творения. Апологетические сочинения*. Переведено Н. Щеглов. Т. 1. Киев: Петр Барский в Киеве.
- . 1994. *Избранные сочинения*. Под редакцией А. Столяров. М.: Прогресс.
- Файнберг, Джон. 2021. *Нет подобного Ему*. СПб: Библия для всех.
- Франк, Семен. 2017. *Непостижимое*. М.-Берлин: Директ-медиа.
- Франкл, Виктор. 1990. *Человек в поисках смысла*. М.: Прогресс.
- Франкл, Виктор. 2016. *Логотерапия и экзистенциальный анализ*. М.: Альпина Паблишер.
- Хадсон, Хад. 2013. «Всеприсутствие». В *Оксфордское руководство по философской теологии*, 307–31. М.: Языки славянской культуры.
- Шопенгауэр, Артур. 1910. *Полное собрание сочинений*. Т. 1. М.: ДП Ефимова.
- Яковлева, Р. 2014. «Социология страданий как отрасль социологии».